

Fonemisch Bewustzijn

Hoe kunnen we in groep 1 en 2 aandacht besteden aan leren lezen zonder dat dit de prestatiedruk verhoogt? Welke vaardigheden moeten kinderen juist in deze fase ontwikkelen om later goed te kunnen lezen? Klankherkenning is cruciaal. Het Programma Fonemisch Bewustzijn ontwikkelt deze klankherkenning.

Joop Stoeldraijer

is werkzaam als onderwijsadviseur bij Edux
Onderwijsadvies in
Breda

In het leesproces zijn twee vaardigheden essentieel. Dit zijn klankbewustzijn (het kunnen opdelen van woorden in klanken) en de benoembaarheid van letters, cijfers, kleuren en plaatjes (Verhagen, 2010a). Het bewustzijn dat gesproken taal uit te onderscheiden klanken bestaat, is cruciaal voor het later leren lezen. Verhagen geeft aan dat klankbewustzijn niet, zoals wel-

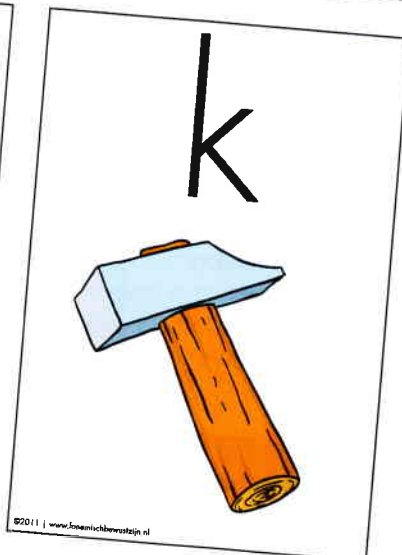
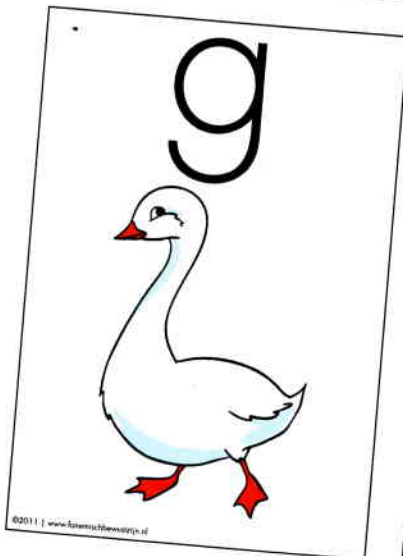
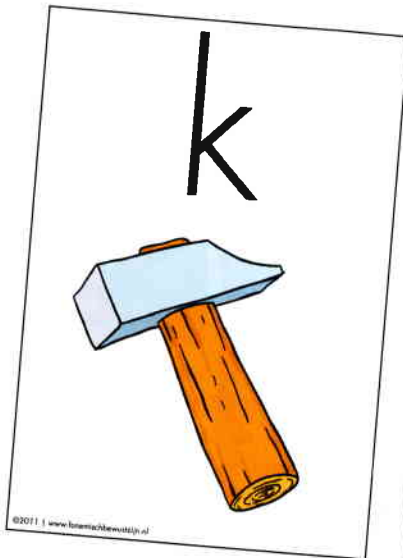
eens wordt gedacht, het resultaat is van lezen en spellen. Het blijkt dat kinderen het klankbewustzijn juist in de loop van groep 2 goed kunnen aanleren, voorafgaand aan het leren lezen. Het klankbewustzijn bepaalt in belangrijke mate het succes van het latere leren lezen.

Kees Vernooij (2005) noemt een zwak ontwikkeld fonemisch bewustzijn, waar klankbewustzijn een belangrijk onderdeel

van is, als een van de verklarende factoren voor de slechte leesresultaten in het Nederlandse onderwijs. Prof. dr. Ben Maassen geeft aan: 'Met klankherkenning en klankonderscheiding kun je niet vroeg genoeg beginnen. Wanneer er te vroeg wordt ingezet op automatiseren van de letters, kan dit de ontwikkeling van het fonemisch bewustzijn schade toebrengen.'

Het Programma Fonemisch Bewustzijn

Het Programma Fonemisch Bewustzijn ontwikkelt het klankbewustzijn door in te zetten op het juist kunnen waarnemen van klanken en klankverschillen: **klankherkenning**. Het versterkt hiermee de leesvaardigheid op krachtige wijze. De methode is heel gemakkelijk naast bestaande methodes toe te passen en vormt er een belangrijke aanvulling op.

Opbouw Programma Fonemisch Bewustzijn

Het Programma Fonemisch Bewustzijn is een digitale leeromgeving. Alle klinkers, medeklinkers en tweeklanken worden op dezelfde gestructureerde wijze aangeboden. Het programma is toegespitst op het werken met groepsplannen (op drie groepsniveaus) en is gekoppeld aan het Directe Instructie Model. Op deze manier ontstaat er een eenduidige methode met een doorgaande lijn vanaf groep 1 tot en met 3. Alle onderdelen, zoals auditieve discriminatie, analyse en synthese, rijmen, klank herkennen, letters benoemen en aanwijzen en schrijven, komen aan bod.

Daarnaast biedt het programma verschillende werkvormen die tegemoetkomen aan de algemene ontwikkeling van de kleuter. Het maakt gebruik van alle zintuigen en zet veel bewegingsactiviteiten in. Ook heeft het programma veel uitgewerkte consolideeractiviteiten met dagelijkse, kortdurende spelsuggesties. Hiermee trainen en automatiseren de kinderen klankherkenning, klankverschillen, letters, analyse en synthese op een speelse manier.

Door gebruik te maken van het programma kunnen alle kleuters aan het eind van groep 2 mkm-woorden correct lezen, spellen en schrijven. Niet alleen de kleuters die een normale ontwikkeling doorlopen, maar ook kinderen die iets meer ondersteuning nodig hebben.

Ontstaan van het programma

Het programma is de afgelopen tien jaar ontwikkeld door onderwijspecialiste Ellen van der Veen. Zij vond manieren om het klankbewustzijn te vergroten en maakte hier een programma van. Dit programma paste ze toe op de scholen waar ze werd ingezet. Ellen van der Veen werkt bij het Bureau voor Opleiding en Ontwikkeling in het Onderwijs (BO3). Dit bureau zorgde voor de doorontwikkeling en digitalisering van het programma, zodat het nu breed aan basisscholen kan worden aangeboden.

Na een succesvolle pilot op 24 scholen wordt het programma sinds september 2011 aangeboden aan alle basisscholen. Inmiddels zijn er meer dan 50 scholen ingestapt (mei 2012) en worden er diverse workshops gehouden waarin veel scholen kennismaken met het programma.

De resultaten zijn, naar opgave van het bureau BO3, goed tot zeer goed. Zo kent meer dan 95% van de kleuters op de scholen aan het eind van groep 2 twintig letters of meer en is 90% in staat om – met veel plezier – mkm-woorden te lezen. Ook kinderen die moeite hebben

om mee te komen, zien hun prestaties sterk verbeteren. Dit geeft veel zelfvertrouwen. Alle leerlingen beginnen met een flinke voorsprong aan het leren lezen in groep 3.

De genoemde resultaten zijn zonder meer spectaculair te noemen. Maar het programma biedt meer mogelijkheden:

- het is gekoppeld aan de leerlijnen technisch lezen, taal en spelling van groep 1 en 2, waarbij alle subdoelen aan bod komen;
- het biedt de mogelijkheid om na de afname van de 'CitoTaal voor Kleuters' direct te intervensiëren bij de onderdelen waarop onvoldoende gescoord is;

Figuur 1: klankkaart van de klank 'f'

- het biedt duidelijk **steun bij het opstellen van het groepsplan** en kent een specifieke aanpak voor de volgende drie groepen: instructie gevoelige groep, instructie afhankelijke groep, instructie onafhankelijke groep;
- het werkt met de fasen van het **Activerende Directe Instructie Model (ADIM)**;
- het biedt binnen de verschillende fasen vele **coöperatieve werkvormen**;

Het Programma Fonemisch Bewustzijn staat expliciet stil bij alle **onderdelen van het fonologisch en fonemisch bewustzijn**:

- waarnemen van verschillen tussen de klanken en het uitspreken van de klank;
- isoleren van klanken, auditieve discriminatie op klank- en woordniveau;
- analyse van klanken op woordniveau;
- synthese van klanken;
- manipuleren van klanken;
- letters aanwijzen en benoemen;
- letters en woorden schrijven.

Figuur 2: klankkaart van de klank 'n'

- het biedt meer **inzicht in articulatieproblemen**, waardoor deze sneller herkend kunnen worden;
- het besteedt veel aandacht aan de **borging en consolidatie van het onderwerp** door de toepassing van dagelijkse (kortdurende) activiteiten (zelfstandige en groepsactiviteiten);
- het biedt veel mogelijkheden om tegemoet te komen aan de **ontwikkeling van de kleuter** door gebruik te maken van alle zintuigen en door veel bewegingsactiviteiten in te zetten.

Hoe kun je het programma inzetten?

Een school kan het programma inzetten door een licentie (€ 350,- per één groep 2 per jaar) af te nemen. Daarnaast volgen de leerkrachten scholing. Hierbij kan de school kiezen uit een leergang of een scholingsdag. De **leergang** bestaat uit vier dagdelen en geeft de leerkracht additionele technische en inhoudelijke kennis, tips en trucs om het programma nog beter toe te kunnen passen. Bij afronding ontvangt de leerkracht een certificaat. De **scholingsmiddagen** worden verspreid over een schooljaar aangeboden.

den. Op deze manier kan het programma in het eerste gebruiksjaar goed worden ingevoerd.

Naast de scholingsmogelijkheden worden er schoolbezoeken en ouderavonden aangeboden, waaruit een school kan kiezen. Bij **schoolbezoeken** kan men in de klas aan de vaardigheden werken en wordt er feedback gegeven. Tijdens een **ouderavond** wordt specifiek ingegaan op de achtergronden van het programma en krijgen ouders tips voor speelse oefeningen voor thuis of onderweg.

Klankkaarten

Het Programma Fonemisch Bewustzijn werkt met klankkaarten. Hierop staan een visuele weergave van hoe de klank gevormd wordt, een plaatje van het voorwerp die als herinnering dient aan hoe de klank gevormd wordt, en het letterbeeld (zie figuren 1 en 2 op pagina 48). Alle klankzuivere klanken (klinkers, medeklinkers en tweeklanken) worden zo op basis van drie klankkenmerken gestructureerd aangeboden:

1. Waar wordt de klank in de mond gevormd? (foto rechts bovenaan)
2. Is de klank stemhebbend of stemloos? (blauw en hand op de keel voor stemhebbend, geel en geen hand op de keel voor stemloos)
3. Is de klank kort (explosief) of lang? (vierkant voor korte klank, rechthoek voor lange klank)

Bij de klanken 'p' en 'b' bepaalt slechts één klankkenmerk het verschil; de p is stemloos (geel) en de b is stemhebbend (blauw). Dit is cruciaal om te weten wanneer je de letters wilt automatiseren.

Achtergrond: de ontwikkeling van het fonemisch bewustzijn

Voordat kinderen op de basisschool binnenkomen, ontwikkelt het **taalbewustzijn** van de kinderen zich al volop. Kinderen weten dat je van losse woorden zinnen kunt maken en dat zinnen uit losse woorden bestaan. Het taalbewustzijn gaat zich steeds meer verfijnen. Rond hun derde jaar kunnen de meeste kinderen de klankstructuur van de taal doorzien en kunnen ze van losse lettergrepen (langere) woorden maken. Dit **fonologisch bewustzijn** is cruciaal in de taalontwikkeling. Kinderen leren namelijk de kleinste (betekenisvolle) onderdelen van de taal te herkennen en toe te passen; in het Nederlands zijn dat de klinkers en de medeklinkers. Dit proces kent een verfijning in groep 1, waarna kinderen in groep 2 ontdekken dat gesproken woorden uit losse klanken bestaan en dat deze kunnen worden omgezet in fonemen (letters): het **fonemisch bewustzijn** ontwikkelt zich. Voordat kinderen in een woord een klank juist kunnen analyseren (auditieve analyse), moeten ze dus op

basis van hun fonologische kennis aan alle klanken de juiste klankkenmerken hebben gekoppeld. Hiervoor moeten ze de klank juist kunnen waarnemen, evenals klankverschillen, en moeten ze klanken goed kunnen uitspreken. Pas wanneer ze deze klankonderscheiding goed beheersen, kunnen ze letters aan de klanken koppelen (**klanktekenkoppeling**).

Wanneer deze fase van fonemisch bewustzijn zich onvoldoende ontwikkelt, heeft dit altijd negatieve gevolgen voor het leesonderwijs.

Tot slot

Veel scholen werken met *Schatkist* (Zwijssen) of *Kleuterplein* (Malmberg). Deze methodes besteden uiteraard aandacht aan het fonemisch bewustzijn, maar niet op de manier die Ellen van der Veen heeft ontwikkeld. Ook een programma als *Fonemisch bewustzijn* van het CPS heeft goede diensten bewezen, maar door de verbreding en verdieping die het digitale Programma Fonemisch Bewustzijn biedt, lijkt de methode van Van der Veen veel succesvoller te zijn. Als het inderdaad klopt – en ik heb geen reden om aan te nemen dat Ellen van der Veen jukt – dat 98% van de leerlingen van groep 2 die haar programma gebruiken meer dan 20 letters kent aan het einde van het schooljaar en 95% mkm-woorden leest rond april/mei, dan moet heel Nederland overstappen op dit programma! ●

REACTIE VAN DE UITGEVER

Bart Buijze (fonemischbewustzijn.nl): 'Joop Stoeldraijer heeft in dit artikel de kern en voordelen van het Programma Fonemisch Bewustzijn uit de doeken gedaan. Wilt u na lezing meer weten over het onderwerp en het Programma Fonemisch Bewustzijn? Kom dan naar een van onze workshops die wij door het hele land verzorgen. Een actueel overzicht en de mogelijkheid tot inschrijven vindt u op de website www.fonemischbewustzijn.nl. Hier kunt u toegang krijgen tot een demosite. Uiteraard kunt u via de website of telefonisch ook met al uw andere vragen bij ons terecht. Wij komen graag met u in gesprek!'

VERDER LEZEN!

- Aarnoutse, C.A.J. (2004). 'Ontwikkeling van beginnende geletterdheid (afscheidsrede)'. Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen.
- Verhagen, W. (2010b). Beginnende geletterdheid. Een doel van het kleuteronderwijs? *HJK*, 5, 28-30.
- Op de website www.fonemischbewustzijn.nl vind je veel extra informatie. Je kunt hier ook een gratis demonstratie van het programma aanvragen. Er zijn regelmatig workshops in het land om kennis te maken met de methode. Deze worden op de website aangekondigd.

LITERA TUUR!

- Verhagen, W. (2010a). *Kleutertoets signaleert dreigende leesachterstand* (promotieonderzoek i.s.m. prof. dr. C.A.J. Aarnoutse en dr. J.F.J. van Leeuwe). Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Vernooij, K. (2005). *Vlot lezen: een must voor uiterst zwakke lezers!* Amersfoort: CPS.